

U 14. je stoljeću Zadar pretrpio brojne nemire, opsade i pustošenja, što je dovelo i do toga da je Kaptol zapao u toliku bijedu da je gotovo raspušten (u to je vrijeme stradao i dio arhivske građe, najčešće u požarima). Lišeni kaptolske desetine, kanonici (oni koji su preostali) su bili prisiljeni "udružiti se u kolegij sa svećenicima i klericima drugih crkava kako bi pribavili osnovna sredstva za život". Sve je to tražilo obnovu i reformu kaptola (75-78), što se i dogodilo 1393. godine, za nadbiskupovanja Petra Matafarisa, koji je kanonicima pribavio i određene prihode, o čemu govori sljedeće poglavlje knjige (80-82).

Posljednja se dva poglavlja knjige, prije zaključnih razmatranja (103-105) opet vraćaju na bilježničku djelatnost *Kaptola: Kanonici – javni bilježnici* (84-92) i *Javna djelatnost Kaptola* (93-102). Kaptol je, naime, uz obavljanje bogoslužja, bio zadužen za cijeli niz poslova vezanih uz život kanonika, ali i vanjske funkcije, one vezane za cijeli grad. U kaptolskoj su se kancelariji sastavljali, prepisivali, pisali i izdavali razni spisi koji su se odnosili na crkvene prilike u Metropoliji, ali isto tako i oni javni i privatni. Dok Kaptol nije imao potvrdu javne vjere, uz potpise notara navođene su javne osobe, poput kneza, nadbiskupa ili drugih svjedoka, koji su potvrđivali istinitost sadržaja isprave. Navode se imena poznatih notara i egzaminatora Kaptola, zajedno s nekim dokumentima što su ih sastavili. Nakon što je 1371. godine Ludovik dodijelio spomenuti privilegij i pečat Zadarskome kaptolu, on postaje službeno i zakonito mjesto vjerodostojnosti (*locus credibilis*) i može djelovati kao javna institucija; autor navodi i primjere nekih isprava što ih je Kaptol izdao. Dotad jesu, doduše, njegovi kanonici i đakoni obavljali javnobilježničku praksu, ali kao pojedinci, u svojstvu javnih notara, koji su i dalje obavljali veći dio notarskih poslova u gradu.

Na kraju, knjiga sadrži i sažetke na trima jezicima (engleskom, talijanskom i njemačkom), kao i kazalo imena te mjesta.

Ovom sistematičnom i preglednom monografijom, koja obuhvaća povijest Zadarske crkve i kaptola od utemeljenja do kraja 15. stoljeća (ostavljajući *desideratum* još samo na novovjekovnoj i suvremenoj povijesti), katedralni je Kaptol sv. Stošije dobio pozornost kakvu zaslužuje kao jedan od najstarijih i najuglednijih hrvatskih kaptola. Hrvatska je crkvena povijest, pak, dobila još jedan vrlo vrijedan prilog od autora koji je uvelike pridonio njezinu boljem poznavanju.

Mirko Sardelić

Ignacij Voje, *Starodavni Dubrovnik v besedi in sliki*, Celjska Mohorjeva družba, Ljubljana – Celje 2011., 331 str.

Knjiga *Starodavni Dubrovnik v besedi in sliki* Ignacija Vojea, profesora emeritusa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani, nastala je u dodiru i prožimanju dviju pojava, autorova golemog istraživačkog znanja o Dubrovniku i autorove iznimne ljubavi prema Gradu. Na takvoj je osnovici izrasla ova knjiga, kakve Dubrovnik još nije imao, knjiga znanja i ljubavi. Profesor Ignacij Voje je kao povjesničar desetljećima proučavao srednjovjekovni Dubrovnik, prije svega njegov gospodarski razvoj, ali i druge pojave dubrovačke povijesti, o čemu svjedoče njegove knjige *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku* (Sarajevo 1976.) i *Poslovna uspješnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku* (Ljubljana 2003.), te brojni znanstveni prilozi u časopisima i znanstvenim edicijama.

Autor je stoga tekst knjige, s jedne strane, gradio na čvrstim rezultatima znanstvenih istraživanja o srednjovjekovnom Dubrovniku i Dubrovačkoj Republici, kako vlastitih, tako i istraživačkih rezultata drugih povjesničara, s druge na osobnom emotivnom odnosu prema Gradu u koji je od 1953. godine dalje desetljećima, do godine 1988., dolazio da bi u Dubrovačkom arhivu, smještenom u Palači Sponza, proučavao bogatu arhivsku građu o Dubrovniku.

Premda profesor Ignacij Voje nije bio samo istraživač povijesti Dubrovnika jer je proučavao i neka druga područja, prije svega različite pojave u povijesti slovenskoga naroda, ipak se smije reći da je upravo Dubrovnik najjače utkan u njegov znanstveni razvoj. Grad i njegovi nepovnljivi prostori, njegova duga povijest i njezine značajke duboko su obilježili svijet profesora Ignacija Vojea, pa je ta činjenica i odredila dragocjeno, jedinstveno ustrojstvo ove knjige.

U početnom odjeljku knjige, *Uvodne misli* (8-17), autor sažeto opisuje Dubrovački arhiv i ističe da u znak zahvalnosti knjigu posvećuje uspomeni istaknutog arhiviste Dubrovačkog arhiva Zdravka Šundrice koji ga je uvodio u njegov prebogati svijet i pomagao mu u dugogodišnjim arhivskim istraživanjima. Iskazujući poštovanje prema Zdravku Šundrici, autor upozorava da je "njegov životni put bio tragičan" i da je nakon velikih tegoba kroz koje je prošao nakon 1945. godine životnim uporištem Zdravka Šundrice postao Dubrovački arhiv.

Određujući, pak, temeljnu zadaću knjige, autor ističe da će čitatelju pokušati "otkriti bilo svakodnevnog života u raznim povijesnim razdobljima, upozoriti na razmišljanja i osjećaje ondašnjih ljudi i upoznati ga s dosezima na raznim područjima stvaralaštva Dubrovčana" (8), pa je s takvim ciljem usklađen i sadržaj knjige.

Nakon uvodnog odjeljka slijedi 29 poglavlja u kojima je ocrtana sva složenost Dubrovnika i njegove povijesti. U ovom kratkom prikazu knjige, dakako, ne mogu se ni približno izložiti sva autorova razmišljanja o iznimno bogatoj povijesti Dubrovnika, pa je nužno odabrati one pojave u kojima se ocrtavaju njezine temeljne značajke

U prvom poglavlju knjige, *Nastanek mesta in njegov urbanistični razvoj* (20-26), autor na temelju novijih istraživanja opisuje postanak Dubrovnika i njegove urbanističke značajke u srednjem vijeku.

U drugom poglavlju, *Samostojen politični razvoj pod tujo zaštitu* (28-33), ocrtan je geopolitički položaj Dubrovnika i odnos prema jadransko-mediteranskim i balkanskim državama. Autor ističe da je, "stisnuta na uskom prostoru na Jadranskom moru, okružena neprijateljima, ta minijaturna država živjela u neprekidnoj pripravnosti da brani svoju slobodu" (28), pa je zbog toga uvijek priznavala neko političko vrhovništvo i tražila zaštitu velikih sila. Važan politički prijelom bio je Zadarski mir 1358. kada je Dubrovnik višegradskom ispravom prihvatio vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika i oslobodio se mletačke vlasti, što je bio "veliki korak prema potpunoj samostalnosti" (30). Od sredine 15. stoljeća Grad je osobito pomno razvijao svoj odnos s Osmanskim Carstvom koji "državnopravno nije bio odnos ni podređenosti ni ovisnosti", unatoč plaćanju harača sultanu. Ustvari, zaključuje autor, "to je bio novi međunarodni odnos političko-fiskalne prirode" (33). Osmanlije se nisu miješale u unutarnje prilike Dubrovnika, ali su u njemu vidjele stalan i siguran izvor prihoda.

U poglavlju, *Mestno obzidje – simbol svobode* (36-44), autor još jednom upozorava da je ključna težnja Dubrovnika bila obrana samostalnosti. Stoga su Dubrovčani, da bi "sačuvali tu teško stečenu samostalnost i da bi bili što sigurniji pred napadačima podigli moćne i visoke bedeme" (36). Bedemi koje danas gledamo plod su višestoljetnog napora. Oni su dobili svoj opseg već u 13. stoljeću, a u današnjem obliku podignuti su prema kopnu od sredine 15. do druge polovice 16. stoljeća, prema moru do sredine 17. stoljeća.

U poglavlju, *Državna uređitev* (46-67), iscrpno se razmatra razvoj upravnog i staleškog ustrojstva Dubrovnika. Po uzoru na talijanske gradove-komune, Dubrovnik je već 1181. godine bio organiziran kao komuna, a od Zadarskog mira 1358. bio je "stvarno potpuno slobodna država", koja se od dvadesetih godine 15. stoljeća počela nazivati republikom (*Respublica et civitas Ragusina*) (46). Upravno ustrojstvo komune činila su tri vijeća, Veliko vijeće, Senat i Malo vijeće, a na njezinu čelu bio je knez. Dubrovački statut je sastavljen godine 1272., a 1358. on je dopunjen novim odredbama, pa je do 1410. godine nastala nova zakonska zbirka, *Liber omnium reformationum*. U još jednoj zakonskoj zbirci, *Liber viridis ili Zelena knjiga*, sabrane su zakonske odredbe, donesene između 1408. i 1460. godine. Upravno središte Republike nala-

zilo se je u Kneževom dvoru. Autor ga pomno opisuje, ističući njegovu skladnost, i upozorava na znamenito geslo koje se nalazilo na vratima koja su vodila u prostor u kojemu se okupljalo Veliko vijeće: *Obliti privatorum publica curate* (Zaboravite osobne i skrbite se za javne poslove).

Poglavlje *Zunanji znaki dubrovniške državnosti in samostojnosti* (70-80) razmatra vanjske znakove državnog identiteta i samostalnosti Dubrovnika. To su bili sv. Blaž, zaštitnik Dubrovnika, i njegove relikvije, zatim grb, zastava i pečat. Autor ističe da su ti znakovi "pripadali svim stanovnicima, mada su bili znakovi vlasti koja je proizlazila iz plemićkog staleža" (70).

U poglavlju *Družbena razmerja* (82-90) autor opisuje društveno ustrojstvo Dubrovnika. Ističe da je podrijetlo dubrovačkoga plemstva "romansko i slavensko" (82). Plemići (*nobiles*) se prvi put spominju u jednom dokumentu iz 1023. godine, a 1332. Veliko vijeće je postalo zatvorenim, staleškim tijelom plemstva. Na početku 14. stoljeća u Dubrovniku je bilo 80 plemićkih rodova, ali su nakon kužnih epidemija, napose godine 1348., u 15. stoljeću postojala samo 33 plemićka roda.

Autor upozorava da je "trgovačka i pomorska usmjerenost dubrovačkog gospodarstva u velikoj mjeri utjecala na ustrojstvo gradske elite". Kako se ona "prvenstveno bavila trgovinom, u Dubrovniku nije bilo društvenih sukoba", pa se "građanski sloj nije izravno suprotstavljao plemstvu" (85). Staleškim zatvaranjem Velikog vijeća vlast je pripala samo plemstvu, ali su "razlike između plemstva i višega sloja građanstva iščezavale u gospodarskim djelatnostima, imovnom stanju i načinu života". Kako su "vrata politike bila zatvorena za novu elitu građana", oni su se organizirali u bratovštinu sv. Antuna, pa su se počeli nazivati *antuninima*. U 15. i 16. stoljeću pojavio se još jedan sloj imućnoga građanstva koji je 1531. godine utemeljio bratovštinu sv. Lazara, po kojoj se taj sloj građana nazivao *lazarinima* (86).

Poglavlje *Organizacija diplomatsko-konzularne službe* (94-97) bavi se diplomacijom Dubrovnika i ulogom njegovih konzulata. Razvojem dubrovačke trgovine u balkanskom zaleđu i u mediteranskim državama nastajale su kolonije dubrovačkih trgovaca, ali se ubrzo pokazala potreba za utemeljenjem organa koji su na tim područjima imali zadaću da štite interese Dubrovčana. To su bili konzuli. Prvi tragovi u vrelima o dubrovačkim konzulima u Bosni i Srbiji pripadaju kraju 13. stoljeća. Dubrovačka republika je u 16. stoljeću na Sredozemlju imala 50 konzulata.

U poglavlju *Šolstvo, vzgoja, pomen knjige* (100-111) autor opisuje razvoj školstva i naobrazbe u Dubrovniku, pri čemu upozorava da "o dubrovačkim školama sve do godine 1333 ne znamo gotovo ništa", jer se u vrelima ne spominju ni škole ni učitelji, premda su i u Dubrovniku, kao i drugdje na europskom Zapadu, postojale škole u samostanima. No razvoj je dubrovačkoga gospodarstva, prije svega trgovine, iziskivao nužnost pismenosti, pa su početkom 14. stoljeća škole postale društvenom potrebom. Od godine 1385. školstvo u Dubrovniku je državna ustanova, a učitelji državni službenici.

U poglavlju *Etnična individualnost in državljska zavest* (114-116) razmatra se razvoj etničke i društvene pripadnosti u Dubrovniku. Autor upozorava da je Dubrovčanin (*Raguseus*) "osjećao svoju etničku zasebnost, kako prema Mlecima i Italiji, tako i u odnosu prema slavenskim susjedima u zaleđu" (114). Razine pripadnosti autor ocrtava jednim prosvjedom Dubrovčana u Barceloni godine 1446., gdje su od njih zahtijevali da plate jednaka podavanja kakva plaćaju Talijani. U dokumentu je istaknuto da "Dubrovčani nisu Talijani i nisu podložni Italiji, dapače, da su po svojem jeziku i po svojem položaju Dalmatinci" (114). Autor pomno razlaže o prožimanju nekoliko jezika u svakodnevici Dubrovčana. Latinski je prvotno bio jedini književni jezik u Dubrovniku, dok je talijanski jezik prije svega bio jezikom trgovačkoga poslovanja, ali je materinski jezik bio slavenski, dakle hrvatski, koji postupno postaje književnim jezikom, pokraj latinskoga i talijanskoga.

U poglavlju *Dubrovnika nadškofija in redovne skupnosti* (118-136) ocrtan je razvoj Crkve u Dubrovniku. Njezinom je osnovicom bilo preseljenje crkvenoga središta iz Epidaura u Ragusium, pa je prema autoru prvi biskup koji je djelovao u Dubrovniku bio Ivan, u razdoblju

između 598. i 670. godine. Na samom kraju 10. stoljeća dubrovačka je biskupija postala nadbiskupijom što proizlazi iz bule pape Benedikta VIII iz 1022. godine. Njezina metropoljska vlast je obuhvaćala Zahumlje, Travunju, Srbiju, te gradove Kotor, Bar i Ulcinj. Od crkvenih redova najstariji su od 11. stoljeća bili benediktinci, na početku 13. stoljeća utemeljuju se franjevački i dominikanski samostan, a u 17. stoljeću istaknutu su ulogu imali isusovci.

Opsežno poglavlje *Glavne gospodarske panoge* (138-163) posvećeno je ekonomskim djelatnostima u Dubrovniku. Njihovom su osnovicom bili trgovina i pomorstvo. Dubrovčani su zarana počeli trgovati s balkanskim državama u zaleđu, na što upućuju mirovni ugovor između Dubrovnika i raškog velikog župana Stefana Nemanje iz 1186. ili listina bosanskog bana Kulina iz 1189. godine. Istodobno su Dubrovčani od sredine 12. stoljeća počeli sklapati trgovačke ugovore s jadranskim i mediteranskim gradovima, među kojima su bili prvi oni s Molfettom (1148.) i Pisom (1169).

Trgovina s balkanskim državama bila je karavanskog tipa, a za neka razdoblja 15. stoljeća može se prema vrelima zaključiti da je godišnja vrijednost robe koja se prenosila karavanama u zaleđe iznosila barem oko 250.000 dukata. Širenje Osmanskog Carstva u zaleđu nije umanjilo važnost dubrovačke kopnene trgovine, dapače, ističe autor, od kraja 15. i u 16. stoljeću nastaje novo razdoblje u gospodarskom razvoju Dubrovnika, njegovo "zlatno doba" (142), u kojemu su pomorska i kopnena trgovina imale jednaku važnost.

Među proizvodnim djelatnostima najvažnije su bile brodogradnja i proizvodnja sukna. Godine 1416. manufakturu sukna u Dubrovniku utemeljuju Pavao Cornelio i Petar Pantela. Na početku 16. stoljeća gasi se proizvodnja sukna u Dubrovniku zbog, kako ističe autor, dvaju glavnih razloga: prvo zbog konkurencije kvalitetnijih tkanina iz zapadnoeuropskih središta, i drugo, zbog povlačenja domaćega kapitala iz proizvodnje.

Osobitu pozornost autor posvećuju tehnologiji i vrstama dubrovačke trgovine. Na temelju dugogodišnjih vlastitih istraživanja razlaže o kreditnoj trgovini i ističe da je potkraj 13. stoljeća notar Tomasino de Savere, došljak iz Lombardije, počeo u posebni notarski svezak upisivati samo ugovore o kreditnoj trgovini i o trgovačkim društvima, pa je tako bila utemeljena znamenita serija dubrovačkog arhiva *Debita notariae* (Knjiga zadužnica). Prema njezinoj građi autor je istražio iznose kreditne trgovine u 14. i 15. stoljeću i njihove promjene, što su dragocjeni prinosi poznavanju ekonomskog razvoja Dubrovnika. Prema poslovnoj knjizi Braće Kabužić iz prve polovice 15. stoljeća, pak, zaključuje da su oni između 1426. i 1433. iz Srbije nabavili 3.480 kg srebra, u vrijednosti od oko 100.000 dukata. Pri tome je "93% srebra izvezeno u Italiju, a od toga 88% u Veneciju" (153). Kako je u Dubrovniku tada poslovalo oko 40 trgovačkih društava, smije se pretpostaviti, ističe autor da je u tom razdoblju iz Srbije i Bosne izvezeno "oko 25.000 kg (25 tona) srebra, u vrijednosti od više od 500.000 dukata" (155). U posebnom odjeljku ovoga poglavlja ocrтана su trgovačka društva, kolegancija i trgovačko društvo u užem smislu (*societas*), te oblici njihova poslovanja.

Pogled u gospodarski razvoj Dubrovnika dopunjuje poglavlje *Pomorstvo in ladjedjelništvo* (176-182), u kojemu su opisane značajke dubrovačkog pomorstva, vrste jedrenjaka i njihove nosivosti. Autor ističe da je u 15. i 16. stoljeću dubrovačko pomorstvo doseglo svoje "zlatno doba" (176). Dubrovački jedrenjaci plove čitavim Mediteranom, ali se otiskuju i prema Atlantiku. Najveći dubrovački jedrenjaci bili su karake, s posadom od oko 140 mornara.

Razmatranju vezâ između Dubrovnika i okolnih područja autor dodaje i podatke o njegovim dodirima sa slovenskim zemljama i Hrvatskom.

Poglavlje *Trgovske povezave s slovenskim deželami in Hrvaško* (166-174) oslanja se na podatke iz dubrovačkog arhiva. Prvi podatak o dubrovačkim trgovcima u Sloveniji potječe iz sredine 15. stoljeća, dok je prvi podatak o poslovanju ljubljanskih trgovaca u Dubrovniku zabilježen 1490. godine. Autor zaključuje da je glavni smjer trgovačkih veza prema srednjoj Europi i prema Ugarskoj i Hrvatskoj tekao preko Ljubljane i Ptuja. U taj okvir poslovnih veza autor uključuje i ulogu Dubrovnika u otkupljivanju turskih sužnjeva u 15. stoljeću. S razlogom zaključuje da

je "srednjovjekovna Hrvatska bila manje zanimljiva dubrovačkim trgovcima od državâ u neposrednom zaleđu Dubrovnika" (172), ali unatoč tome upozorava na važnu ulogu Senja za dubrovačku trgovinu s Hrvatskom i Ugarskom. U poglavlju *Za Ljubljancane privlačen Dubrovnik* (198-201) izloženi su arhivski podaci o djelovanju došljaka iz Ljubljane u Dubrovniku, među kojima je u drugoj polovici 15. stoljeća bio orguljaš Franciscus de Pavonibus, pa njegovoj ulozi u glazbenom životu Dubrovnika autor posvećuje posebno poglavlje, *Prvi znani slovenski glasbenik v Dubrovniku* (204-207).

Nakon razmatranja o ekonomiji Dubrovnika slijedi skupina kraćih poglavlja u kojima je autor ocrtao neke pojave u društvenoj svakodnevici Dubrovnika.

Poglavljje *Denarne enote, merske enote, cene in plaće* (184-189) sadržava obilje podataka o novčanim jedinicama Dubrovnika, mjerama, cijenama i plaćama. Napose su vrijedni odjeljci o cijenama prehrane i proizvoda, te o plaćama i dnevnica, koji čitatelju približavaju materijalne okvire svakodnevnog života u Dubrovniku, što je dijelom novost u inače bogatoj historiografiji o Dubrovniku. Na to se izlaganje nadovezuje poglavljje *Kesanje dubrovniškega trgovca Mihajla Martinušića* (192-196) u oporuci iz 1488. godine. Mihajlo Martinušić je bio ugledni pripadnik dubrovačke vlastele, a u dodatku oporuci je pokajnički izložio ne uvijek uzoran tijek svojega života i poslovanja.

Poglavljje *Higienske razmere – ekološka osvješćenost* (210-216) obrađuje zdravstvene okolnosti u razvoju Dubrovnika. Godine 1407. donesena je odluka o popločavanju ulica u Dubrovniku, a nešto kasnije započela je i gradnja podzemne kanalizacije grada. Godine 1438. sagrađen je i dubrovački vodovod što je bilo djelo graditelja Onofrija Giordana de La Cava, koji je sagradio i tzv. Veliku Onofrijevu česmu.

Razmatranje o osiguravanju dovoljno pitke vode čini skladnu cjelinu s poglavljem *Skrb za prehrano* (218-221), o osiguravanju potrebitih količina žita. Kao i u drugim dalmatinskim gradovima, skrb o žitu, osnovici prehrane, bila je u rukama dubrovačke vlade. Kako domaćega žita nije bilo dovoljno, ono se svake godine moralo uvoziti. Na početku 15. stoljeća počela je gradnja skladišta za žito koja su se nazivala "Rupe" i u kojima se prema autoru čuvalo oko 1.200 tona žitarica.

Pogled u društvenu svakodnevicu Dubrovnika dopunjuje poglavljje *Zdravstvena služba* (224-231) o mjerama za čuvanje zdravlja i obranu od epidemija, prije svega kuge. Autor ističe da prvi podatak o liječniku u Dubrovniku potječe iz godine 1280. Liječnici su u Dubrovniku bili državni službenici koji su s vladom sklapali jednogodišnje ugovore o liječničkoj službi. Od sredine 14. stoljeća u Dubrovniku je u blizini nekadašnjeg samostana sv. Klare postojao hospicij *Domus Christi* u kojemu su boravili nemoćni i bolesni stanovnici grada. Radi obrane od epidemijâ kuge Dubrovčani su podignuli četiri lazareta, posljednji od njih potkraj 16. stoljeća na Pločama. Od kraja 14. stoljeća vlada je birala posebne službenike radi nadzora nad trgovačkim prometom i otkrivanja mogućih prijenosnika kuge, a godine 1426. oni su nazvani "kacamortima", tj. "lovcima smrti".

U ovoj skupini poglavlja nalazi se i poglavljje *Otroška sirotišnica* (234-239) o ustanovi koja se brinula za napuštenu djecu. Sirotište za nezakonitu djecu ili *Ospitale della misericordia* utemeljeno je odlukom Velikoga vijeća iz 1432. godine. Pri tome je zanimljivo da se u knjizi nalazi snimak ulaza u nekadašnje sirotište, ali da autor u isti mah čitatelju točno opisuje kako danas, hodajući Dubrovnikom i Placom, pronaći zgradu u kojoj je bila smještena ta "plemenita i humana dubrovačka srednjovjekovna ustanova" (239).

U poglavlju *Zabave in komedije v času renesanse* (242-249) predodžba u svakodnevici Dubrovčana proširena je i na njihove zabave u razdoblju renesanse, od karnevalskih događanja, do kazališnih predstava. Dubrovačko renesansno kazalište autor dakako povezuje sa stvaralaštvom komediografa Marina Držića, pa je ocrtan njegov složeni životni put.

Pogled u svakodnevni život Dubrovčana autor u poglavlju *Dota – ženina varščina* (252-255) obogaćuje i razmatranjem o društvenom i pravnom položaju žene u Dubrovniku. Ističe da

je već u dubrovačkom statutu iz 1272. godine tom području društvenoga života bila obraćena velika pažnja. Premda je u javnom životu "žena bila potisnuta u pozadinu" jer su javne dužnosti pripadale muškarcima, ipak je, ističe autor, "sasvim drugačije bilo u gospodarstvu" (252). Žene su sudjelovale u trgovačkim društvima i bavile kreditnom trgovinom, što im je omogućavao njihov miraz, pa autor navodi podatke o visinama miraza u Dubrovniku od 13. do 15. stoljeća.

Četiri poglavlja o crtavaju ključna zbivanja i značajke dubrovačkoga 17. i 18. stoljeća. U poglavlju *Propad renesančnoga Dubrovnika* (258-262) ocrtane su dramatične posljedice velikoga potresa godine 1667., u kojemu je poginulo između dvije i tri tisuće stanovnika, a grad pretrpio golema razaranja. No, ističe autor, uslijedile su i vanjske opasnosti. Venecija je zatražila da se Dubrovnik uključi u okvir mletačke Dalmacije, dok su Osmanlije zahtijevali da imovina umrlih bez nasljednika pripadne sultanu. Dubrovnik je, doduše, te opasnosti prevladao, ali je potres 1667. "pospješio njegovo ekonomsko propadanje i zastoj trgovine" (262).

Prilike u Dubrovniku nakon velikoga potresa 1667. opisuje poglavlje *Zlata doba dubrovnike diplomacije* (264-269). Dubrovčani su nakon kataklizme 1667. svoju "diplomatsku spretnost posvetili samo jednomu cilju, obrani samostalnosti i neovisnosti" (264), kako od Mletačke Republike, tako i od Osmanskoga Carstva i njegova velikog vezira Kara Mustafe. Na smirivanje odnosa prema Osmanskom Carstvu djelovao je i veliki habsburško-mletački rat protiv Osmanlija koji je započet turskim porazom kod Beča 1683. i okončan mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine. Mletački pritisak na prostor Dubrovačke Republike otklonjen je prepuštanjem Osmanskom Carstvu dvaju pojaseva, kod Neuma-Kleka i Sutorine, koji su se protegnuli do mora i onemogućili izravnu mletačko-dubrovačku granicu.

Poglavljje *Baročni Dubrovnik* (272-281) pogled je u urbanistički i graditeljski razvoj Dubrovnika nakon potresa 1667. koji je bio obilježen baroknim slogom. Autor opisuje novi, jednostavniji izgled dubrovačke Place, zatim novu, baroknu katedralu, isusovačku crkvu i crkvu sv. Blaža.

Razmatranje o dubrovačkom 17. i 18. stoljeću zaključuje poglavljje *Recesija gospodarstva i razkroj moralnih vrednot* (284-296). Autor ističe da se u Dubrovniku već potkraj 16. stoljeća počela osjećati gospodarska kriza. Razlozi su bili tzv. "revolucija cijena", prebacivanje pomorske trgovine sa Sredozemlja na Atlantik i slabljenje kopnene trgovine s Osmanskim Carstvom. U takvim okolnostima dubrovački trgovci su dio kapitala povukli iz trgovine i uložili u talijanske banke, da bi iz uložena kapitala dobivali kamate. Prema podacima o dobivenim kamatama autor zaključuje da su Dubrovčani potkraj 16. stoljeća u talijanske banke ukupno uložili između 400.000 i 600.000 dukata. Ipak, u drugoj polovici 18. stoljeća nastupilo je "razdoblje gospodarske obnove i konjunktura" dubrovačkog pomorstva i pomorske trgovine (287).

Knjigu zaključuju dva poglavlja: *Ukinitve republike* (298-301) i *Neuklonljivi Dubrovnik* (304-308). U prvome se opisuje propast Dubrovačke Republike nakon ulaska Napoleonovih snaga u Dubrovnik 26. svibnja 1806. i odluke maršala Marmonta od 31. siječnja 1808. o ukidanju Dubrovačke Republike. Drugo opisuje Dubrovnik pod udarom velikosrpske agresije godine 1991. Autor je izložio dramatičnu kronologiju napada jugosrpskih snaga na Dubrovnik i njegovo područje od kraja rujna 1991. do listopada 1992. godine. U tom su razdoblju opustošeni Cavtat, Konavli, Župa Dubrovačka, Rijeka Dubrovačka i Primorje, a 23. listopada 1991. neprijateljske su granate prvi put pogodile i sâm Grad. Između 9. i 13. prosinca Dubrovčani su doživjeli "pravu kataklizmu" (304), pa autor pomno nabraja uništene i oštećene dubrovačke spomenike, ističući da je topovskim napadima na Grad ubijeno više od 150 građana, a ranjeno više od 1000. O težini pustošenja Dubrovnika u jesen 1991. godine možda najbolje svjedoči potresna fotografija dubrovačke Place na stranama 306 i 307, s legendom *Zbombardirani Dubrovnik leta 1991*, snimljena nakon najtežega topničkog napada na Grad 6. prosinca 1991., s požarom uništenim zgradama na Placi. S pravom zaključuje da je "Dubrovniku prijela treća smrt" (308).

Na kraju knjige je dodan popis izabrane literature i kazalo imena i stvarnih pojmova.

Zaključimo, još jednom, da je knjiga profesora Ignacija Vojea *Starodavni Dubrovnik v besedi in sliki* napisana u spajanju dviju razina, istraživačkog znanja o Dubrovniku i ljubavi prema Gradu. Autor prati razvoj Dubrovnika kroz stoljeća, upozorava na vještinu upravljanja Gradom, na poslovne sposobnosti njegovih pripadnika i na stvaralačke etape u kojima je on nastajao, ali i na teške trenutke koji ga nisu mimoilazili, od potresa 1667., preko ukidanja Republike godine 1808., do ugrožavanja opstanka u nedavnoj prošlosti. Knjiga je opremljena obiljem izvrsnih snimaka dubrovačkih krajolika i njegovih spomenika koji prate sva njezina poglavlja, pa će ne samo njezin nadahnuti tekst nego i likovna građa učiniti knjigu bliskom ljubiteljima Dubrovnika, a onima koji to nisu imali prilike biti omogućiti da to postanu. Najkraće, knjiga je poklon i Gradu i svima nama.

Tomislav Raukar

Zoran Ladić, *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas*, Srednja Europa, Zagreb 2012., 469 str.

U izdanju nakladničke kuće Srednja Europa, na engleskom je jeziku objelodanjena knjiga autora Zorana Ladića pod nazivom *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas*. Sama knjiga je rezultat autorovih višegodišnjih istraživanja privatno-pravnih dokumenata, u prvom redu bilježničkih, u više arhivskih ustanova, s posebnim naglaskom na posljednje volje, odnosno oporuke, a značaj samog djela potvrđuju i recenzije dvoje istaknutih stručnjaka na polju medievistike i ranomoderne povijesti – Gerharda Jaritza i Lovorke Čoralić. Potrebno je spomenuti kako je izdanje objelodanjeno na engleskom jeziku kao rezultat želje da se međunarodnoj historiografiji prikažu najnoviji rezultati domaće medievistike, koji su zbog jezične barijere do sada uglavnom predstavljali nepoznanicu. Na samom početku navedene knjige, autor je najprije istaknuo zahvale, odnosno *Acknowledgments* (8), nakon čega slijedi detaljan popis znanstvenog aparata koji je autor koristio pri izradi ove opsežne studije. Tako, izdanje sadrži *List of Graphs* (9-11), u kojem nalazimo popis od čak 70 grafikona koji se nalaze unutar samog korpusa knjige te vizualno prikazuju podatke koje je autor dobio kvantitativnom analizom, nakon čega autor donosi i *List of Tables* (12), odnosno tablica koje uglavnom prikazuju novčane legate, ali i spolnu distribuciju sastavljača posljednjih volja. Nadalje, potrebno je spomenuti kako autor donosi i popis vrlo lijepih kartografskih prikaza pod nazivom *List of Maps* (13) putem kojeg saznajemo kako se unutar izdanja nalaze kartografski prikazi Dalmacije i dalmatinskog zaleđa u 14. st., ali i lokacije crkvenih ustanova u proučavanim gradovima, točnije u Zadru, Trogiru, Dubrovniku i Kotoru. Popis znanstvenog aparata autor zaključuje popisom kratica korištenih unutar samog teksta knjige, pod nazivom *List of Abbreviations* (14-16). Samo izdanje je oplemenjeno zaključkom naslovljenim *Conclusions* (343-356), gdje je autor vrlo detaljno sažeo najbitnije rezultate ove opsežne studije.

Kraj knjige obiluje izrazito vrijednim priložima koji vizualno pojašnjavanju količinu korištene građe, pa tako nalazimo *List of Zaratian Testators* (357-430), u kojemu autor donosi popis od 1760 oporučitelja s područja zadarske komune, odnosno popis svih onih osoba koje su živjele u Zadru od konca 13. do početka 14. st., a u raznim zadarskim arhivskim fondovima, objelodanjenim i neobjelodanjenim vrelima se navode kao sastavljači oporuka i to čak iako njihove oporuke nisu sačuvane. Dakle, ova lista predstavlja popis svih osoba koje se u Zadru u navedenom razdoblju spominju kao *testator* ili *testatrix*. Drugi prilog pod naslovom *Ecclesiastical institutions – recipients of pious legacies* (433-440) čini kartografski prikaz crkvenih institucija koje su bile primatelji darovanja na prostoru proučavanih komuna. Na samom kra-